

Balmes en l'obra de Josep Pla

Si llegim l'obra de Josep Pla ens trobarem que hi sovintegen les referències a Jaume Balmes. Això no sorprendrà ningú, perquè Pla fou un atent observador de tot allò relacionat amb el que ell anomenava el nostre «país» i, per tant, la menció de Balmes era ineludible.

Però Pla no es limità a citacions superficials sinó que, al nostre entendre, pensà prou en la significació de la filosofia balmesiana dins de la cultura catalana com per merèixer un comentari.

Josep Pla no desconeixia els escrits de Balmes, tal i com ell mateix ens explica: «És balmesià vosté? Ha llegit l'obra de Don Jaume? —Sí, senyor. Conec l'obra de Balmes. La vaig llegir fa cinc anys, durant la convalescència d'una greu malaltia. I ho vaig fer precisament en l'edició feta a la Impremta del carrer Nou de Sant Francesc, 17, l'any 1873, edició que posseeixo»¹.

No hi ha dubte, doncs, que Pla llegí amb interès Balmes. Ara bé, hem de tenir en compte que, com veurem, la lectura de Pla es degué concentrar en «El Criterio» i les obres i escrits de caire apologètic i polític, ja que no hi ha referències a les obres estrictament filosòfiques (*Filosofía Fundamental*, *Filosofía Elemental*).

També hi ha en aquest text una confessió de balmesianisme. Encara que l'haurem de precisar i matisar, aquest balmesianisme és constant

Totes les notes de Pla són citades d'acord amb l'edició de *Obra Completa* a càrrec de Edicions Destino de Barcelona. Després de fer constar l'any d'edició del volum dins d'aquesta edició posem entre parèntesis l'any en què fou escrit el text, en cas que es puguí precisar.

1. Vol. 33, 1977 (1948), p. 152.

i arriba a la reivindicació contra els antagonistes de Balmes. «Balmes és Balmes. És important. Vivim en un país en què és un gran error destruir el que tenim, per simples velleïtats contràries»².

Ara bé, atès que Josep Pla no és veritablement un filòsof en el sentit estricte de la paraula, serà bo de començar valorant què ens pot aportar en el coneixement de Balmes.

Doncs bé, el primer que hi trobem és el conjunt d'opinions que sobre Balmes Pla va escoltar i recordà. Aquesta informació ajuda a mesurar la recepció que tingué la filosofia de Balmes.

En segon lloc, encara que de Josep Pla no podem esperar una anàlisi estrictament filosòfica, estem convençuts que els seus comentaris contenen suggerències valuoses per a la filosofia tinguem també present que Pla s'interessà per la filosofia al llarg de tota la seva vida. Entre les nombroses lectures que féu ens consta, a través de les seves pròpies referències, que hi figuraren obres de filòsofs universals. Més propers seran els seus comentaris sobre filòsofs catalans contemporanis. Recordem que conegué Unamuno i Ortega y Gasset, recordem la seva amistat amb Francesc Pujols, els seus *Homenots* dedicats a Ramon Turró, Eugeni d'Ors, Joan Crexells i Josep Ferrater Mora.

També ens ajudarà a aquesta valoració que estem fent la següent citació. L'hem extreta del volum dels «*Darrers Escrits* de Pla i es tracta, per tant, d'un dels realment últims escrits d'ell, cap a finals del 1980. El text es titula *El professor Michele Federico Sciacca*. En ell Pla explica com havia assistit en qualitat d'oient (en les seves paraules com a «estacquirot fascinat») a algunes classes d'aquest professor. Això fou en una estança a Gènova alguns anys després que Josep Carner hi havia ocupat al càrrec de Cònsol (anys 1921-22). Com a contrast ens diu que havia assistit també a algunes conferències de Bergson a París, d'Ortega y Gasset a Madrid i de Bertrand Russell a Oxford. Cap d'ells, però, l'impressionà com Sciacca, al qual ja coneixia abans d'escoltar-lo per les seves obres com *La filosofia oggi*. També es declara admirador del seu *Sant Agustí* i de la *Historia de la filosofia*. I de la seva última lectura de Sciacca, *L'uomo, questo squilibrato - Saggio sulla condizione umana*, afirma: «Ho he llegit amb el màxim interès i, com sempre que lleigeixo aquest autor he quedat impressionat. He llegit aquest llibre a vuitanta-dos anys. Hi he trobat tantes coses desconegudes a la meua edat, que he quedat esbalaït»³.

Insistim en la citació ja que en ella Pla fa un recompte, ja al final de la seva vida, de la seva postura filosòfica. A més, Balmes hi és mencionat: «Quan penso en les hores passades, ara fa tants anys, a Gènova escoltant el professor de Filosofia crítica —ara la Filosofia ha de ser

2. Vol. 12, 1969, p. 347.

3. Vol. 44, 1984 (1980), pp. 561-562.

crítica—, em sap molt de greu de no haver-m'hi quedat. Aquelles hores, les he recordades tota la vida i dubto que qualsevol altra s'hi pogués comparar. Potser cap, sobrepassar-les. En aquesta península, que és tan pobre de filosofia —i Catalunya encara més— el professor de Gènova, parlant i escrivint, em descobrí un món nou. (Això no vol pas dir que no tingui un gran respecte per Jaume Balmes, escriptor profús, però autor d'«El Criterio», que és una nimietat típicament catalana.) Materialista i científicista com vaig ser en la joventut, ja tard en la vida, el professor Sciacca em descobrí un altre món. Aquelles hores de Gènova han estat, per a mi, sempre inoblidables»⁴.

És interessant que tinguem en compte aquesta autodefinició filosòfica de Pla. L'evolució des d'un materialisme fins una filosofia tan oposada com l'espiritualisme cristià de Sciacca és sorprenent. Però potser no ho és tant si matisem el significat de materialisme en Pla. Ens sembla que aquest materialisme no és necessàriament una reducció al material, sinó la necessitat de constatar l'element material de la realitat i de tenir-lo sempre en compte per no caure en una falsa sublimitat espiritual.

Quant a la menció de Balmes no es pot dir que sigui gaire positiva. Malgrat tot, Balmes és l'únic filòsof català esmentat i pel qual mostra un reconeixement del que aquí no se n'expliciten les causes. Remarquem a més que aquest text, juntament amb el que ara citarem, són els últims escrits per Pla en relació a la filosofia. Balmes és mencionat novament: «Balmes és considerat un filòsof petit. "El Criteri", els altres escrits. Tot és considerat petit. L'instint del país no és pas realment gaire filosòfic. Ara, és clar: és l'últim que tenim! Superior, no crec que tinguem res. Què s'hi farà? Res a fer»⁵.

Aquest text amplia el que ja havíem trobat: Balmes no és un gran filòsof però cap altre filòsof català no ha anat més lluny que Balmes. I més encara, no és propi de la filosofia catalana el poder anar més enllà.

En molts altres textos trobarem en altres paraules expressada la mateixa concepció que podríem qualificar d'ambivalent balmesianisme-antibalmesianisme; «A l'època de la Institución Libre de Enseñanza (Don Francisco Giner de los Ríos) els estudiants eren enviats a les Universitats alemanyes no catòliques. En aquest últim període han anat a les Universitats americanes, moltes de les quals són considerades excel·lents. ¿És que aquests xicotets, vull dir els que han tornat al país, han arribat amb un sentit filosòfic molt superior al que tingueren en altres temps —els de Balmes, per entendre'ns? Arribaren potser amb una altra orientació: amb més profunditat diríem filosòfica, segurament impossible. ¿No

4. Vol. 44, 1984 (1980), p. 562.

5. Vol. 44, 1984 (1980-81), p. 596.

6. Vol. 44, 1984 (1980-81), pp. 596-597.

es tracta d'un temperament, d'una manera de ser, d'una tendència a viure?»⁶

Judicar la filosofia de Balmes equival, doncs, a judicar la filosofia catalana, ja que aquesta mai podrà ser més profunda que la de Balmes. Aquesta afirmació és discutible ja que hi ha molts elements que Pla no considera i que intervenen en la qüestió que es planteja. És a dir, ¿existeix una filosofia catalana? ¿en què consisteix? i encara, ¿és bo que existeixi una filosofia catalana?

Sovint la reacció que contesta aquestes preguntes consisteix a infravalorar les aportacions dels filòsofs catalans. O bé és la contrària a aleshores es sobrevalorar la originalitat dels nostres filòsofs i es busquen pensadors sota les pedres. Balmes ha patit també interpretacions en ambdós sentits. Potser seria més fàcil ser just en la valoració dels nostres filòsofs si abans ens plantegéssim la següent pregunta: ¿hem d'exigir als països la mateixa originalitat en la creativitat filosòfica que en altres àmbits de la cultura? Volem dir que no és el mateix la diversitat de, posem per cas, estils literaris, que la diversitat de sistemes filosòfics. I també que, per tant, no hauríem de jutjar Balmes com a «filòsof nacional» i aleshores descoratjar-nos per no trobar un nou sistema filosòfic, original i propi, sinó simplement estudiar-lo com a filòsof, i aleshores potser veuríem més clares les seves aportacions.

Fixem-nos que l'acusació de mediocritat filosòfica feta a Balmes va dirigida sempre a *El Criterio*. Aquesta reducció de la filosofia de Balmes a la seva obra més coneguda s'ha donat tant en forma d'opinió popular com en el judici d'alguns filòsofs. Pla recull aquest fet en els següents textos: «A pesar d'això, Balmes, que nasqué a Vic, no hi arribà a tenir mai una popularitat. Puget em recità contristat una quarteta que hom compongué a Vic quan Balmes publicà "El Criterio". Diu així:

A la terra de l'esclop
un, va compondre un "Criteri"
i va estar-ne leri-leri
d'esdevenir un filòsof.»⁷

Eugeni d'Ors expressà el mateix en una frase que féu fortuna: «ningú que hagi llegit *El Criterio* de Balmes ha arribat al Pol Austral». La pronunciació en el Congrés Universitari Català l'any 1903. Pla ens situa en el context: «Eugeni d'Ors començà la seva carrera literària, que inicialment havia d'ésser filosòfica, atacant Balmes. Balmes era el filòsof més important del país i entrava en el joc normal de les coses que l'aparició d'un altre filòsof es produís a costes de l'anterior. Ho exigia el joc mecànic de la successió i de les generacions. Fou en un discurs d'un Congrés Universitari Català de primers de segle —Ors tenia vint anys— que digué que amb el "Criteri" a la mà seria impossible d'arribar al pol aus-

7. Vol. 19, 1971 (1942-44), p. 82.

8. Vol. 1, 1966 (1918), pp. 368-369.

tral. La frase es féu de seguida cèlebre i li obrí una sèrie de portes que no se li han tancat —ni és possible que se li tanquin— mai més»⁸.

Creiem que aquesta identificació entre Balmes i la seva obra *El Criterio* prové precisament de la popularitat que adquirí aquesta obra. Ara bé, sense deixar de ser un llibre filosòfic, *El Criterio* no anava destinat únicament als especialistes en filosofia, sinó al públic en general. No és just fer una valoració de la filosofia balmesiana sense considerar la seva *Filosofia Fundamental*, llibre que encara ha estat poc llegit amb seriositat. D'altra banda és molt discutible que *El Criterio* no contengui res que sigui una ajuda per a un descobriment, com ara el del pol austral.

Tampoc volem dir, és clar, que entre els deu llibres més importants de la història de la filosofia hi figuren els de Balmes.

En el judici de Josep Pla la poca grandesa de *El Criterio* no comporta necessàriament una valoració negativa. «En la qüestió de la civilització, crec que Balmes digué la darrera paraula en escriure que la civilització consisteix a crear el màxim benestar possible per al més gran nombre possible de persones. Un país civilitzat no és un país d'escriptorassos, artistassos, enginyerassos, de monstruoses personalitats, en un ordre o altre de la vida, voltats de la misèria i la ignorància general. (...) Prefereixo una societat de gent senzilla, pacífica, limitada, treballant parimoniosament i amb consciència, al geniàs colossal amb els cabells al vent. Els anomenats grans homes són, a la curta o a la llarga, perillósissims»⁹.

La primera característica, doncs, de la filosofia balmesiana segons Pla és la mediocritat del terme mitjà valorada positivament. En un text que tracta d'un plat d'angules i que resumeix de forma xocant l'ambivalent balmesianisme-antibalmesianisme de Pla es diu: «És un plat que no té el terme mitjà, l'adorable i voluptuosa mediocritat. Les angules són l'anti-Balmes. Són un plat fantàstic, desorbitat, escandalós i genialoide. El pobre Balmes fou un miserable capellà dominat per la més insignificant i catalana mediocritat. Ara, creure que la intel·ligència, a Espanya, està en les angules és fals. En aquest contrast, la intel·ligència és Balmes»¹⁰.

La segona característica és el realisme, que Pla considera indissoluble de la forma de ser del país: «La pedagogia dels seus mètodes (dels mercats) és favorable a l'agudesia i n'exclou la pedanteria, la tossuderia i la temeritat. Damunt els mercats bufa el vent de la veritat i quan Balmes digué que la veritat és la realitat de les coses féu una definició pensant en el formidable mercat del Ram»¹¹.

9. Vol. 19, 1971 (1942-44), p. 295.

10. Vol. 28, 1975, p. 274.

11. Vol. 9, 1968 (1967), p. 470. Vid. també vol. 3, p. 439.

El tercer tret el trobem en la moderació, que Pla anomena «sentit propi»: «Balmes fou un pensador de sentit propi, perquè no hi pot haver res en aquest país més singular que la moderació, la conciliació, la tolerància, l'afany de general convivència dintre d'un mínim de civilització»¹².

¿Com és que Pla no està remarcat, com és habitual, que Balmes és un filòsof del sentit comú? Doncs perquè no li sembla que es pugui definir la història de Catalunya en termes de seny o sentit comú. Diu: «En aquest país, sempre parlem de seny. Encara no sé en què consisteix»¹³. Per això li sembla que la visió política de Balmes, per ser molt assenyada, no s'ha de reduir a una visió de sentit comú vulgar. «El seny. Segons el bisbe Torras i Bages, que haurà viscut en l'època més aviat plàcida de la Restauració, el català és pràctic, moderat, tenaç i de poques fantasies. Balmes, que visqué en una època d'incessants bullangues, em sembla que hauria discrepat. A través de la lectura de "La Sociedad" i d'altres escrits polítics, es veu que Balmes es malfiava un xic del seny català»¹⁴.

Des d'aquesta perspectiva jutja Pla la tasca política de Balmes: «Balmes no aconseguí imposar cap de les seves idees de moderació en l'Espanya del seu temps —perquè la moderació no ha estat mai fruita d'aquest país—»¹⁵. Insisteix també que els comentaris polítics de Balmes són lúcids i molts mantenen la seva vigència en l'actualitat¹⁶.

Vegem ara les raons que dona Pla per no qualificar Balmes de filòsof del sentit comú. El següent text respon a la pregunta ¿es llegeix Balmes?: «Hi ha una altra cosa —a part de l'estil de vegades difícil d'empassar que explica el perquè Balmes no es llegeix tant com mereix. A don Jaume li han col·locat l'etiqueta d'ésser el filòsof del sentit comú i això l'ha despersonalitzat fins a un punt tal que la gent creu que una lectura de Balmes és com obrir portes que ja han estat prèviament obertes. —Per què, si tot el que escriu ja ho sabem?»¹⁷.

Creiem que Pla té tota la raó quan es rebel·la contra aquesta reducció de la filosofia balmesiana al saber de sentit comú vulgar. Aquesta mala interpretació ha fet realment molt de mal a Balmes, ja que assenyala com a inútil la seva lectura.

Pla indaga com s'ha arribat a aquesta mala interpretació: «¿En virtut de quin procés s'ha convertit Balmes, que sempre fou tan polèmic

12. Vol. 33, 1977 (1948), p. 159.

13. Vol. 44, 1984 (1980), p. 110.

14. Vol. 1, 1966 (1919), p. 537.

15. Vol. 9, 1968, p. 448.

16. Vol. 33, 1977 (1948), p. 162.

17. Vol. 33, 1977 (1948), p. 156.

18. Vol. 33, 1977 (1948), p. 157.

i batallador, en el representant del sentit comú més adotzenat i destenyit?»¹⁸

Que l'arrel la trobi en els opositors de Balmes no té res d'estrany: «Jo entenc molt bé que els enemics de Balmes —que abunden— hagin provat de residenciar-lo en el sentit comú, a fi i efecte de convertir-lo en la quinta essència de l'obvietat i de la vulgaritat més "terre à terre". Cal reaccionar contra això, perquè la veritat i la realitat ho exigeixen»¹⁹.

Però és que, a més, Pla ens diu que era de la mateixa opinió un dels membres de la Junta organitzadora del centenari (1948) de la mort de Balmes. Respecte al centenari diu Pla: «Però vaig comprendre que això no estava en el programa. Es tractava de convertir Balmes en un clàssic. Un clàssic serveix per a batejar carrers, patrocinar institucions, justificar l'emissió de discursos i poblar la memòria infantil de noms cèlebres. Pel que no ha servit mai un clàssic tingut per absolutament clàssic és per a ésser llegit. Amb tot i això, jo m'atreveria a opinar modestament que Balmes és encara bastant viu, que pot ésser de gran utilitat i de gran profit i que arxivar-lo a l'armari dels busts de guix no és tan urgent. Però tot ve del mateix: d'haver col·locat a don Jaume allò d'ésser el representant més autoritzat del sentit comú com a resum general de la seva obra i de la posició que adoptà en el seu pas per la terra»²⁰.

Si tinguéssim com a única font d'informació les paraules de Pla podríem pensar que ningú ha estudiat seriosament Balmes i això no és així. En ocasió del centenari de 1948 s'efectuarem molts estudis, encara que després d'aquesta data s'han reduït considerablement. Però malgrat tots aquests treballs sovint segueix triomfant aquest reduccionisme de Balmes al sentit comú vulgar.

L'ambigüitat amb què es fa ús de la paraula «sentit comú» n'és en gran part responsable.

Així, el sentit comú entès com una mena de facultat per la qual qualsevol persona sap sempre tot el que és vertader i fals, no cal dir que fa innecessari el saber filosòfic. Aleshores una filosofia del sentit comú consistiria a dir que no cal fer filosofia. És el que Pla expressa com un «obrir portes que ja han estat prèviament obertes».

Naturalment, Balmes no redueix la filosofia a un saber de sentit comú. Aquest és per a ell un criteri que es complementa amb els altres dos criteris de consciència i evidència. A més el sentit comú o instint intel·lectual no s'oposa al raonament filosòfic. Una veritat de sentit comú sempre es pot raonar i no a totes les veritats s'hi pot arribar per sentit comú. En definitiva, el sentit comú no anul·la la filosofia sinó que és un dels criteris que la fa possible.

Que per Balmes l'existència del sentit comú no fa inútil la reflexió

19. Vol. 33, 1977 (1948), p. 159.

20. Vol. 33, 1977 (1948), p. 157.

de tota qüestió filosòfica es demostra donant un cop d'ull a l'índex de la seva *Filosofia Fundamental*. Per tant, una filosofia del sentit comú ha de ser estudiada com el que és, una filosofia com qualsevol altra. Llegir Balmes no és una tasca acomplerta abans de fer-la.

Ja, i per anar acabant, hem de dir que no hem esgotat tots els passatges de l'obra de Pla on Balmes és citat, encara que sí ens sembla haver seleccionat els paràgrafs més interessants.

Però hi ha un tema que no hem comentat i que no ens podem saltar. Es tracta de la crítica de Pla a l'estil literari de Balmes i que fou reiterada i constant.

Atribueix a la influència del romanticisme francès i també al coneixement del geni de la llengua castellana el que «en els seus primers anys, Balmes escriví d'una manera engolada, sonora, retòrica, afectada. Els seus paràgrafs són llargs, difusos, inacabables»²¹. Pla posa com a exemple les llargues frases (d'una plana) que es poden trobar a *El Protestantismo*. A més, troba en això una de les causes que Balmes no sigui més llegit. Però *El Criterio* sí que fou força llegit, potser perquè està escrit en frases clares i concises. Hi hauria, doncs, dos estils en Balmes i de l'utilitzat en *el Criterio* diu Josep Pla: «havent-se trobat ell mateix, escriu sota l'exigència del seu paisatge físic i humà circumdant, llavors Balmes apareix lluminós i clar»²².

En l'aspecte de l'estil hi haurà sempre i malgrat tot un grau d'allunyament notable entre Pla i Balmes. Vegem un exemple de «traducció» d'estils: «Quan el nostre apreciat Balmes parla de les "altíssimes torres para el sonoro tañido", volia dir, simplement, els campanars»²³.

Si fem un balanç de tots els textos citats, podem afirmar que Josep Pla fou un balmesià, encara que de forma matisada i original. És clar el seu respecte i aprecí pel filòsof de Vic. Per tot això posem punt final amb un text on Balmes és lloat com a persona completa: «Sabé aliar perfectament els seus estudis amb els interessos pràctics de la seva família, que tingué a Vic una botiga de barrets de capellà important i de molta anomenada. (...) Els somiatruites em fatiguen, tant com m'enerven els àrids i arrasats comerciants collfreds. La dosificació d'aquests dos sentits constitueix el tipus humà més complet del país. En el curs del seu viatge d'informació filosòfica a París i Brusselles no deixà ni un sol dia d'interessar-se en la marxa del negoci de capelleria, en les qüestions de formes de barrets, de fabricació i de preus»²⁴.

DRA. MISERICÒRDIA ANGLÈS CERVELLÓ
Universidad de Barcelona

21. Vol. 33, 1977 (1948), p. 152.

22. Vol. 33, 1977 (1948), p. 156.

23. Vol. 33, 1977 (1948), p. 160.

24. Vol. 1, 1966 (1918), p. 369.